

ZBORNİK INSTITUTA ZA
ARHEOLOGIJU

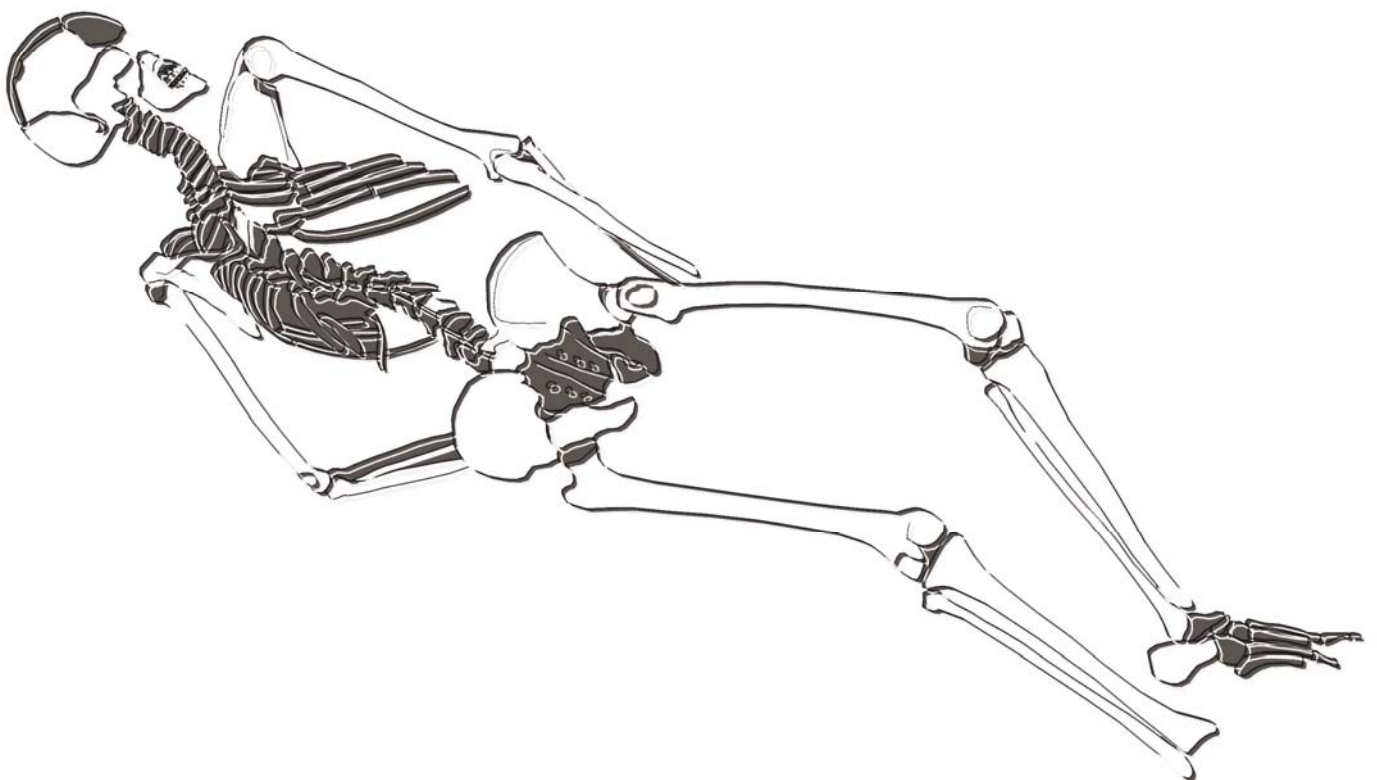
SERTA INSTITUTI
ARCHAEOLOGICI

KNJIGA
VOLUME 4

GROBLJA I POGREBNI OBIČAJI U SREDNJEM I RANOM NOVOM VIJEKU NA PROSTORU SJEVERNE HRVATSKE

*Zbornik prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije
Zagreb, 4. lipnja 2014.*

Zagreb, 2016

GROBLJA I POGREBNI OBIČAJI U SREDNJEM I RANOM NOVOM VIJEKU
NA PROSTORU SJEVERNE HRVATSKE

*Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju
Zagreb, 4. lipnja 2014.*

Zagreb, 2016.

ZBORNIK INSTITUTA ZA ARHEOLOGIJU
SERTA INSTITUTI ARCHAEOLOGICI
KNJIGA / VOLUME 4

IZDAVAČ / PUBLISHER

Institut za arheologiju, Ulica Ljudevita Gaja 32, 10000 Zagreb

GLAVNI I IZVRŠNI UREDNICI / EDITORS-IN-CHIEF AND MANAGING EDITORS

Siniša Krznar
Tajana Sekelj Ivančan
Tatjana Tkalčec
Juraj Belaj

RECENZENTI / REVIEWERS

Mario Novak
Ana Azinović Bebek

UREDNIČKO VIJEĆE / EDITORIAL BOARD

Željko Demo (Zagreb), Krešimir Filipec (Zagreb), Jana Maříková-Kubková (Prag), Katarina Predovnik (Ljubljana),
Mario Šlaus (Zagreb)

LEKTORI / LANGUAGE EDITORS

Elvira Gotal (hrvatski jezik)
Mario Novak (engleski jezik)

KOREKTURA / PROOFREADING

Siniša Krznar
Tajana Sekelj Ivančan
Tatjana Tkalčec
Juraj Belaj

OBLIKOVANJE I RAČUNALNI SLOG / DESIGN AND LAYOUT

Hrvoje Jambrek

TISAK / PRINTED BY

Tiskara Zelina d.d., Sv. I. Zelina

SADRŽAJ / CONTENT

Siniša KRZNAR UVODNA RIJEČ <i>INTRODUCTION</i>	5
Mirja JARAK ARHEOLOŠKO-KULTURNA ODREĐENJA U INTERPRETACIJI RANOSREDNJEVJEKOVNIH GROBNIH NALAZA IZ ČAĐAVICE I POŽEŠKOG BRESTOVCA <i>ARCHAEOLOGICAL AND CULTURAL DETERMINATIONS IN THE INTERPRETATION OF EARLY MEDIEVAL GRAVE FINDS FROM ČAĐAVICA AND POŽEŠKI BRESTOVAC</i>	7
Anita RAPAN PAPEŠA PRETHODNA RAZMIŠLJANJA O PRILOZIMA KERAMIČKIH LONACA I NJIHOVOM SADRŽAJU U AVARODOBNIM GROBOVIMA NA LOKALITETU NUŠTAR – DVORAC <i>PRELIMINARY THOUGHTS ON THE CERAMIC VESSELS AND THEIR CONTENTS FOUND IN THE AVAR PERIOD GRAVES AT THE NUŠTAR – CASTLE SITE</i>	23
Zrinka PREMUŽIĆ, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ, Petra RAJIĆ ŠIKANJIĆ, Anita RAPAN PAPEŠA ŽIVOTINJSKE KOSTI KAO PRILOZI NA AVARODOBNOM GROBLJU IZ NUŠTRA <i>ANIMAL BONES AS GRAVE GOODS AT THE AVAR PERIOD CEMETERY FROM NUŠTAR</i>	37
Krešimir FILIPEC POKOPI U ZGRČENOM I POLUZGRČENOM POLOŽAJU NA GROBLJU UZ CRKVU MAJKE BOŽJE GORSKE U LOBORU <i>BURIALS IN A CONTRACTED AND SEMI-CONTRACTED POSITION FROM THE CEMETERY AROUND THE CHURCH OF OUR LADY OF THE MOUNTAINS IN LOBOR</i>	49
Juraj BELAJ, Filomena SIROVICA KAMENOM OBLOŽENI GROBOVI NA NALAZIŠTU IVANEC – STARI GRAD <i>STONE-LINED GRAVES AT THE IVANEC - STARI GRAD SITE</i>	57
Marija MIHALJEVIĆ, Marina MATAKOVIĆ, Jelena GLOŽINIĆ, Antun Tonko JAKOBOVIĆ ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA SREDNJOVJEKOVNOG NALAZIŠTA “NJIVE” – IVANDOL 2013 <i>ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT MEDIEVAL SITE “NJIVE” – IVANDOL IN 2013</i>	75

Vlasta VYROUBAL, Tajana PLEŠE, Mario NOVAK REZULTATI ANTROPOLOŠKE ANALIZE OSTEOLOŠKOG MATERIJALA PRONAĐENOG U CRKVI PAVLINSKOG SAMOSTANA SVIH SVETIH U STREZI- PRIJEDLOG POVIJESNO-ARHIVSKE KONTEKSTUALIZACIJE I INTERPRETACIJE <i>THE RESULTS OF THE ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF HUMAN SKELETAL REMAINS FROM THE CHURCH OF THE PAULINE MONASTERY OF ALL SAINTS IN STREZA – A PROPOSITION FOR THE HISTORIC-ARCHIVAL CONTEXTUALISATION AND INTERPRETATION</i>	87
Robert ČIMIN OSOBITOSTI KASNOSREDNJOVJEKOVNOGA I NOVOVJEKOVNOGA GROBLJA UZ ŽUPNU CRKVU SV. MARTINA U VIRJU <i>THE FEATURES OF THE LATE MEDIEVAL AND EARLY MODERN AGE CEMETERY OF THE ST. MARTIN PARISH CHURCH IN VIRJE</i>	107
Ana AZINOVIĆ BEBEK, Andrej JANEŠ GROBLJE OKO CRKVE SV. NIKOLE BISKUPA U ŽUMBERKU <i>CEMETERY SURROUNDING THE CHURCH OF ST. NICHOLAS THE BISHOP IN ŽUMBERAK</i>	123
Marijana LUKAČEVIĆ, Mario ŠLAUS REZULTATI ANTROPOLOŠKE ANALIZE LJUDSKOG OSTEOLOŠKOG MATERIJALA S NALAZIŠTA ŽUMBERAK – SV. NIKOLA BISKUP <i>THE RESULTS OF THE ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF HUMAN SKELETAL REMAINS FROM THE ŽUMBERAK – ST. NICHOLAS BISHOP SITE</i>	141
Tatjana TKALČEC ODABIR MJESTA ZA POKOP DJECE U NOVOM VIJEKU NA PRIMJERU CRKVARA KOD ORAHOVICE <i>CHOOSING LOCATION FOR CHILD BURIAL IN THE MODERN PERIOD: A CASE STUDY ON THE CRKVARI NEAR ORAHOVICA SITE</i>	161
Siniša KRZNAR, Željka BEDIĆ NEUOBIČAJENI RITUS POKOPAVANJA U SREDNJEM I NOVOM VIJEKU NA PROSTORU SJEVERNE HRVATSKE <i>DEVIANT BURIAL RITES IN THE NORTHERN CROATIA DURING THE MIDDLE AND MODERN AGES</i>	203

UVODNA RIJEČ

Sustavna arheološka istraživanja srednjovjekovnih i novovjekovnih groblja na prostoru sjeverne Hrvatske, iako nam mogu pružiti mnoštvo podataka o načinu i kvaliteti života tadašnjih populacija, veoma su rijetka i nedovoljno zastupljena. Ništa bolja situacija nije ni sa znanstvenom objavom provedenih istraživanja te je velika većina objavljena samo u obliku kratkih preliminarnih izvješća. Kako bi stručnoj, ali i široj zainteresiranoj zajednici omogućili uvid u novija istraživanja ili reinterpretacije starih nalaza, Institut za arheologiju organizirao je u lipnju 2014. godine *Prvi međunarodni znanstveni skup srednjovjekovne arheologije s temom Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske*. Kako se radi o temi koja se ne može u potpunosti obuhvatiti samo arheološkim metodama, cilj nam je bio okupiti veći broj znanstvenika različitih profila (arheologa, antropologa, povjesničara, molekularnih biologa) u multidisciplinarnom pokušaju interpretiranja života i smrti naših predaka. Na skupu je tako sudjelovalo 26 znanstvenika koji su održali 14 predavanja. Skup je održan u prostoru Arheološkog muzeja u Zagrebu čiji djelatnici su nam pružili veliku potporu na čemu im najsrdačnije zahvaljujemo, posebno tadašnjoj ravnateljici Jacquelinei Balen. Iste 2014. godine Institut za arheologiju pokreće izdavanje svoje nove edicije pod nazivom *Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici* radi objavljivanja radova sa skupova u organizaciji Instituta te radova vezanih uz pojedine godišnjice i obljetnice. Prikupljeni i pozitivno ocijenjeni radovi sa skupa *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske* objavljuju se unutar 4. knjige *Zbornika*.

Ovdje koristim priliku još jednom zahvaliti svim sudionicima skupa te Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa koje je sufinanciralo izdavanje ovog broja *Zbornika Instituta za arheologiju*.

Siniša Krznar

NEUOBIČAJENI RITUS POKOPAVANJA U SREDNJEM I NOVOM VIJEKU NA PROSTORU SJEVERNE HRVATSKE

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Na području sjeverne Hrvatske u srednjem i novom vijeku zabilježeni su ukopi koji se nekim svojim elementima razlikuju od normalnih pokopa članova zajednice. U ovom radu analizirana su 24 ukopa pronađena unutar regularnih groblja, a koji su se od drugih grobova razlikovali neuobičajenim položajem tijela. Riječ je o grobovima s osam lokaliteta koji se datiraju od ranog srednjeg do novog vijeka. U analizu su uključene samo odrasle osobe, a u obzir je uzet njihov položaj tijela, prisutnost ili odsutnost nalaza, spol, starost te patološka stanja evidentirana na kosturu. Navedeni su kriteriji razmotreni kako bi se utvrdili razlozi neuobičajenog položaja tijela pokojnika. Iako su određena patološka stanja možda mogla pojačati potrebu za drugačijim ukopom, glavne razloge za takav ritus treba ipak potražiti drugdje, najvjerojatnije unutar sustava narodnih vjerovanja, načinu života i/ili smrti pojedinca, odnosno percepcije te pokopane osobe unutar zajednice.

Ključne riječi: neuobičajeni ukop, položaj tijela, povratnik, srednji vijek, novi vijek

UVOD

Tijekom srednjeg i novog vijeka pored uobičajenih oblika ukopa pokojnika povremeno se javljaju i ukopi koji se nekim svojim elementima razlikuju od normalnih pokopa članova zajednice. Iako je zbog njihovih brojnih formi teško donijeti neku zajedničku definiciju takvih "devijantnih" ukopa, Edeltraud Aspöck donosi minimalnu definiciju koja obuhvaća sve forme takvih ukopa. Prema njoj radi se o pokopima koji se razlikuju od normalnog pogrebnog običaja određenog perioda, regije i/ili groblja (Aspöck 2008: 17). Dakle, da bismo mogli ustanoviti radi li se u nekim konkretnim slučajevima o posebnim oblicima ukopa ili ne, potrebno je poznavati pravila, norme i pogrebne običaje promatrane zajednice u određenom vremenu. Na prostoru sjeverne Hrvatske, odnosno prostoru omeđenom rijekama Dravom, Dunavom i Savom tijekom srednjeg i novog vijeka možemo ustanoviti dva osnovna tipa groblja. Za rani srednji vijek karakteristična su groblja na redove bez crkve. Pokojnici su u njima organizirani u manje-više pravilne redove, ukopani jedan do drugog i uglavnom nema preslojavanja grobova, odnosno ono je veoma rijetko. U kasnijim razdobljima, okvirno od 12. stoljeća nadalje, jedino dopušteno mjesto za pokop preminulih članova zajednice je župno groblje uz crkvu i prostor unutar crkve. Pravo na formiranje groblja te ukop pokojnika u slučaju velike udaljenosti od župne crkve dobivaju i kapele koje se uređuju kao posebne grobljanske crkve (Predovnik et al. 2008: 91) kao i samostani te hospitali. Na oba tipa groblja prevladavaju ukopi u zemljanu raku. Pokojnici su uglavnom samo omotani mrtvačkim pokrovom, a u kasnom srednjem i novom vijeku su nešto češće polagani u rake u drvenom lijesu. Uobičajeni ritus pokopavanja bio je takav da su se pokojnici polagali na leđa s ispruženim nogama i uglavnom im varira samo položaj podlaktica. Grobovi su orijentirani zapad-istok s ponekad blagim odmacima prema sjeveru ili jugu. Položaj s glavom na zapadu posljedica je vjerovanja u posljednji sud i uskrsnuće tijela. Kako se smatralo da će prilikom svog ponovnog dolaska Krist doći s istoka pokojnici bi zahvaljujući toj orijentaciji bili licem okrenuti prema njemu. Blagi odmaci prema jugu ili sjeveru uglavnom ovise o orijentaciji crkve, grobljanske ograde ili čak putova i cesta koje prolaze uz groblje (Danielli 2005: 147–148).

Ponekad, međutim, zbog određenih okolnosti, dolazi do devijacija od tog uobičajenog ritusa i pojedinci se ukopavaju izvan regularnog posvećenog prostora tj. groblja određene zajednice¹, ili unutar groblja, ali na neuobičajen način. Najčešće se radi o drugačijem položaju tijela pokojnika (na boku, na trbuhu, sa zgrčenim nogama...), namjernom naknadnom oštećivanju tijela odnosno kostura, prekrivanju pokojnika velikim kamenim blokovima, njihova dekapitacija ili prilaganje u grob određenih predmeta koji ne ulaze u uobičajen repertoar nalaza i koji su imali neku simboličnu ulogu (npr. srpovi ili kose). Kako za sada na prostoru sjeverne Hrvatske nisu pronađeni srednjovjekovni ili novovjekovni grobovi koji sigurno pokazuju tragove dekapitacije, a nisu u kontekstu vojnih sukoba ili nasilja, te grobovi koji su namjerno prekriveni velikim kamenim blokovima, u ovom radu koncentrirat ćemo se na skupinu pokojnika koja se od drugih razlikuje svojim neuobičajenim položajem tijela.

I dok u europskoj literaturi postoje brojne rasprave i teze o uzrocima i interpretaciji ovakvih ukopa (vidi npr. Arcini 2009; Băcuet-Crișan 2011; Brundke 2013; Duma 2010; 2015; Gardeła 2011; 2013; 2015a; 2015b; Gardeła, Kajkowski 2013; Murphy 2008; Reynolds 2009; Zatloukal, Živný 2010) u hrvatskoj arheologiji to je potpuno marginalizirana tema te se u objavama uglavnom samo spomene prisustvo takvog ukopa kao neki kuriozitet i ne ulazi se u dublju raspravu o razlozima, bilo pozitivnim ili negativnim, ovakvih devijacija od uobičajenih praksi zajednice.

MATERIJAL I METODE

U radu će se analizirati 24 ukopa pokojnika pronađenih unutar regularnih groblja, a koji su se od drugih grobova razlikovali neuobičajenim položajem tijela. Radi se o grobovima s osam lokaliteta smještenih u sjevernoj Hrvatskoj s kojih je osteološki materijal bio dostupan za antropološku analizu. Šesnaest grobova koji se mogu datirati u rani srednji vijek, odnosno pripadaju bjelobrdske kulture, pronađeni su na lokalitetima Vukovar – Lijeva Bara, Bijelo Brdo i Zvonimirovo. Preostalih osam ukopa datira se u kasni srednji i novi vijek i pronađeni su na lokalitetima Kamengrad, Virje, Torčec, Nova Rača i Crkvari (sl. 1). U obzir su uzimane samo odrasle osobe, zato što se kod djece često javljaju izuzeci od uobičajenih običaja zajednice. Pojedini kosturi, nažalost, nisu bili dostupni za antropološku analizu, međutim njihov položaj te prisutnost ili odsutnost nalaza preuzeta je iz arheološke dokumentacije ili objavljene literature.

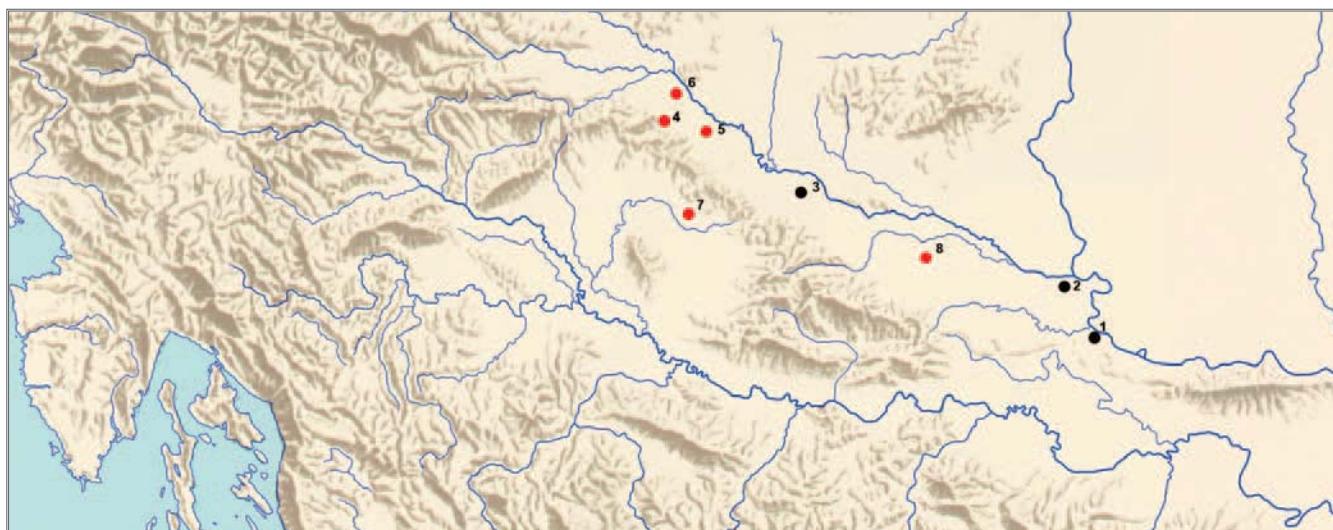
Antropološka analiza dostupnih kostura uključivala je određivanje spola, starosti te patologija koristeći standardne antropološke metode. Spol je određivan na temelju morfologije lubanje i zdjeličnih kostiju (Phenice 1969; Bass 1987; Bukstra, Ubelaker 1994) dok je starost u trenutku smrti određivana na temelju nekoliko kriterija: morfologije pubične simfize (Brooks, Suchey 1990) i aurikularne plohe na zdjeličnoj kosti (Lovejoy et al. 1985), stupnja zatvorenosti ektokranijalnih lubanjskih šavova (Meindl, Lovejoy 1985) i promjena na sternalnim krajevima rebra (Iskan et al. 1984; 1985). Za identifikaciju i diferencijalnu dijagnozu patoloških promjena korišteni su kriteriji Aufderheide i Rodriguez-Martina (1998) te Ortnera (2003). Treba naglasiti da su u obzir uzeta samo teža patološka stanja koja su se za života pokojnika mogla manifestirati kao određeni vidljivi zdravstveni problem ili hendikep.

Na kraju je određen tip ukopa prema Szabóu (1976: 37, 39–40) koji razlikuje tri osnovna tipa neuobičajenih ukopa:

- I) ukop na leđima s nogama u različitim položajima
- II) ukop na boku s nogama u različitim položajima
- III) ukop na trbuhu s nogama u različitim položajima.

Svi su navedeni kriteriji razmotreni kako bi se ustvrdilo postoje li korelacije između određenih antropoloških parametara i ritusa pokapanja pokojnika, odnosno da bi se ustvrdilo jesu li određena patološka stanja mogla dovesti do neuobičajenog položaja tijela pokojnika.

¹ Kako je nedavno za objavu u zborniku sa skupa *Ruralia XI – Religious places, cults and rituals in medieval rural environment* održanog u Clervauxu, Luxemburg u periodu od 7. do 13. rujna 2015. godine predan rad pod naslovom *The identity of the community and the identity of the individual: the burial of the deceased within the settlement in the Middle Ages in Northern Croatia*, koji se bavi ukopima unutar naselja, taj segment neuobičajenih ukopa u ovom radu neće biti razmatran.

Sl. 1 Karta lokaliteta

- ranosrednjovjekovni lokaliteti: 1. Vukovar – Lijeva Bara, 2. Bijelo Brdo, 3. Zvonimirovo – Veliko polje;
- kasnosrednjovjekovni i novovjekovni lokaliteti: 4. Kamengrad – Sv. Emerik, 5. Virje – Sv. Martin, 6. Torčec – Cirkvišće, 7. Nova Rača, 8. Crkvari – Sv. Lovro (priredio: S. Krznar)

NEUOBIČAJENI UKOPI – ARHEOLOŠKI I ANTROPOLOŠKI PODACI²

VUKOVAR – LIJEVA BARA

Nalazište Vukovar – Lijeva Bara smješteno je unutar samog grada Vukovara. Prvo je u literaturi bilo poznato kao prapovijesni lokalitet, no arheološkim istraživanjima provedenim od 1951. do 1953. godine ustanovljeno je da se tamo nalazi i veliko ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture. Prilikom tih istraživanja ukupno je pronađeno 447 grobova (od toga je devet prapovijesnih, dok je ostalih 439 ranosrednjovjekovnih). Temeljem nalaza groblje je datirano u drugu polovicu 10. i rano 11. stoljeće (Demo 2009: 16–18). Na nalazištu Vukovar – Lijeva Bara pronađeno je 13 ukopa koji se položajem tijela pokojnika u grobu razlikuju od ostalih. Grobovi nisu grupirani u određenom dijelu već su raspršeni po cijelom groblju. Zamijećeno je nekoliko tipova neuobičajenih pokopa. Prvoj skupini pripadaju pokojnici položeni na leđima s nogama u različitim položajima – Szabóv tip I. U tu skupinu, odnosno njene podtipove pripada čak 9 pokojnika. U grobu 44 pokopana je ženska osoba starosti između 30 i 45 godina koja je imala široko razmaknute ruke i noge. Za antropološku analizu bile su dostupne obje nadlaktične kosti, desna palčana i goljenična kost, a od nalaza su pronađene dvije brončane narukvice otvorenih krajeva i okruglog presjeka. Na dostupnim kostima nema evidentiranih patologija.

U skupinu pokojnika s nogama prekrštenim kod stopala (Szabó, tip I.2) pripada pet grobova (55, 71, 157, 363 i 375), međutim, samo su kosti iz dvaju grobova bile dostupne za antropološku analizu. Kod kostura iz groba 55 bila je dostupna jedino gornja čeljust na temelju koje je određena starost između 40 i 60 godina dok spol nije bilo moguće odrediti. Patološke promjene nisu uočene, a nalazi osim pretpovijesne zdjele nisu prisutni (Demo 2009: 80). U grobu 71 bio je pokopan muškarac starosti između 30 i 45 godina. Desna lakatna, palčana i goljenična te križna kost bile su dostupne za analizu te na ni jednoj kosti nije uočena patologija. Od nalaza su pronađeni okov s privjeskom u sekundarnoj upotrebi i jezičac pojasa (Demo 2009: 94).

Kostur iz groba 157 nije bio dostupan za antropološku analizu, stoga spol, starost i patologije nisu mogli biti evidentirani. Također u grobu nije bilo nalaza, a prema fotografiji s terena te crtežu kostura (Demo 2009: 162, 163) vidljivo je da su noge naknadno, nakon propasti mekog tkiva, postavljene u ovaj položaj pa se ovdje može govoriti o naknadnoj intervenciji, odnosno sekundarnom otvaranju groba i namjernoj promjeni položaja kosti nogu. Identična je situacija s pokojnicima iz grobova 363 i 375 (Demo 2009: 314, 322) s time da Demo napominje da su noge kod pokojnika iz groba 363 naknadno postavljene u ovaj položaj zbog straha od vampirenja (Demo 2009: 390).

Grupi pokojnika koji su ležali na leđima i imali zgrčene noge na desnu stranu (Szabó, tip I.3) pripadaju grobovi 25 i 83,

² Osim u ovom radu navedenih, još pet grobova s pokojnicima pokopanim u zgrčenom ili poluzgrčenom položaju pronađeno je na groblju uz crkvu Majke Božje Gorske u Loboru. Više o tome vidi u radu K. Filipca *Pokopi u zgrčenom i poluzgrčenom položaju na groblju uz crkvu Majke Božje Gorske u Loboru* objavljenom u ovom zborniku.

međutim, njihovi kosturi nisu bili dostupni za antropološku analizu pa se spol, starost i patologije nisu mogle odrediti. Također, u tim grobovima nisu pronađeni nalazi (Demo 2009: 54; 102).

Samo pokojnik iz groba 131 pripada tipu ukopa sa zgrčenim i izdignutim nogama ponešto nagnutim na desnu stranu (Szabó tip I.1b). Od njegovog su kostura za antropološku analizu bili dostupni sljedeći osteološki elementi: glava, lijeva zdjelična, lakatna, bedrena kost, desna lisna kost i križna kost. Riječ je o muškarcu starosti između 40 i 55 godina u trenutku smrti, koji nije imao vidljivih patologija na analiziranim kostima. Nalazi u grobu nisu bili prisutni (Demo 2009: 144).

Četiri pokojnika pripadaju skupini ukopa na boku (Szabó tip II.). Dva (iz grobova 43 i 85) bila su položena na desnom boku sa ispruženim nogama (Szabó tip II.1). Za analizu kostura iz groba 43 bile su dostupne lijeva nadlaktična, zdjelična, palčana i lisna kost te križna kost. Kostri pripadaju ženi starosti između 40 i 55 godina u trenutku smrti, a patologije nisu evidentirane. Za analizu kostura iz groba 85 bile su dostupne lijeva nadlaktična, palčana i lakatna kost, desna palčana, lakatna i lisna kost. Analiza je pokazala da je riječ o muškarcu starosti od 35 do 45 godina na kojemu patologije također nisu prisutne. Ni u jednom od grobova nalazi nisu bili prisutni (Demo 2009: 68; 104).

Dva pokojnika (iz grobova 60 i 307) pokopana su na lijevom boku sa zgrčenim nogama (Szabó tip II.2a). Od pokojnika iz groba 60 (sl. 2) za analizu je bila prisutna samo glava. Riječ je o ženskoj osobi starosti 15 do 18 godina. Od patologija je na lijevoj tjemennoj kosti zamijećena perimortalna posjekotina (sl. 3). Posjekotina je tangencijalna (nije probila stijenku lubanje već je djelomično vidljiva medularna kost), dimenzija 45 × 25 mm (dio kosti postmortalno nedostaje), te ispoliranih rubova bez znakova zarastanja. Trauma je vjerojatno zadana oštrobriđnim predmetom. U grobu je pronađena karičica, dva brončana prstena te ulomci srednjovjekovnog lonca. Kostur iz groba 307 nije bio dostupan za antropološku analizu tako da spol, starost i patologije nisu određene. Na prsima kostura bio je prisutan ulomak brončane igle.

Sl. 2 Kostur iz groba 60 s nalazišta Vukovar – Lijeve Bara (prema Demo 2009: 84)

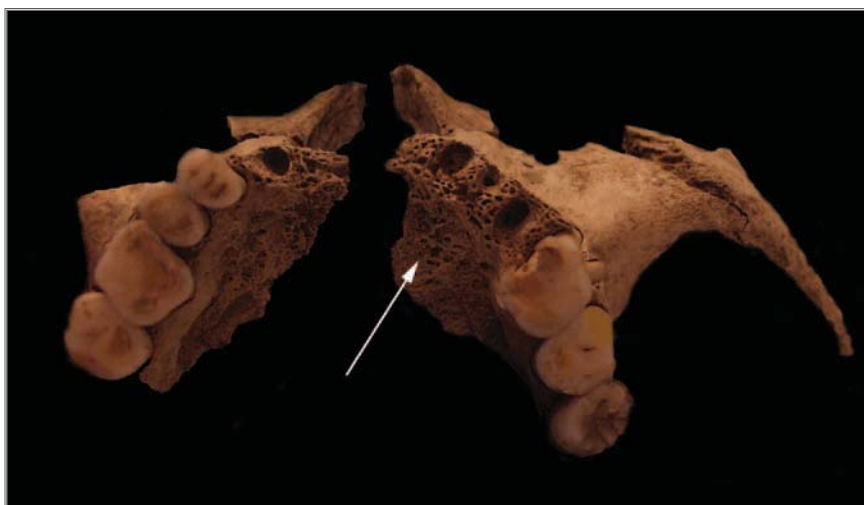
Sl. 3 Perimortalna tangencijalna posjekotina na lijevoj tjemennoj kosti lubanje iz groba 60 s nalazišta Vukovar – Lijeve Bara (snimila: V. Vyroubal, 2013.)

BIJELO BRDO

Selo Bijelo Brdo nalazi se 16 kilometara istočno od Osijeka. U blizini sela smještene su dva ranosrednjovjekovna groblja – Bijelo Brdo I (avaro-slavensko groblje) i Bijelo Brdo II – eponimno nalazište bjelobrdske kulture. Ovo je nalazište istraživano u nekoliko arheoloških kampanja (1895. – 1897., 1907.) prilikom kojih je ukupno istraženo 236 grobova koji datiraju od 965. do približno 1061. godine (Tomičić 2006: 90–91). Od svih pronađenih samo se dva pokojnika ističu po neuobičajenom ritusu pokapanja (Brunšmid 1903./1904: 59, 66; Szabó 1976: 46). Prvi potječe iz groba 83 te za njega Brunšmid (1903/4: 59.) navodi da je pokopan u zgrčenom položaju bez priloga, međutim, ne navodi točan položaj tijela, ruku i nogu tako da se ne može više reći o ovome kosturu. Szabó (1976: 46) navodi da je vjerojatno riječ o tipu II.2, odnosno da je kostur ležao na boku sa zgrčenom jednom ili obje noge. Od tog je kostura sačuvana jedino lubanja. Riječ je o ženi, starosti između 30 i 40 godina kod koje su, unatoč postmortalnim oštećenjima na području gornje čeljusti, evidentirane promjene koje upućuju na lepru. Na dnu nosne šupljine prisutna je atrofija koštanog trna (*spina nasalis anterior*) koja je praćena remodeliranjem i proširenjem nosnog otvora (sl. 4). Na središnjem dijelu gornje čeljusti (*prosthion*) prisutna je atrofija i destrukcija alveolarne kosti koja je rezultirala ispadanjem centralnih sjekutića i potpunim remodeliranjem i resorpcijom tih alveola. Lateralni su sjekutići također ispali, pripadajuće alveole su remodelirane, no nisu još resorbirane u potpunosti. Prisutna je destrukcija tvrdog nepca u obliku jakog poroziteta (sl. 5).

Sl. 4 A) resorpcija koštanog trna i B) proširenje nosnih kostiju na lubanji iz groba 83 s nalazišta Bijelo Brdo (snimila: S. Latinović, 2013.)

Sl. 5 Porozitet na tvrdom nepcu na lubanji iz groba 83 s nalazišta Bijelo Brdo (snimila: S. Latinović, 2013.)

Drugi neuobičajeno ukopan pokojnik pronađen je u grobu 144. Brunšmid za njega samo donosi podatak da je položen na lijevu stranu (Brunšmid 1903/4: 66), a Szabó smatra da je vjerojatno riječ o ukopu tipa II.1, odnosno o ukopu na bok sa ispruženim nogama. U grobu nisu pronađeni nalazi. Ovaj kostur nije bio dostupan za analizu pa nedostaju podaci o spolu, starosti i patologijama.

ZVONIMIROVO – VELIKO POLJE

Lokalitet se nalazi jugoistočno od sela Zvonimirovo u općini Suhopolje. Arheološka istraživanja na tom lokalitetu započela su 1993. godine i s povremenim prekidima traju do danas. Istraživanjima je na lokalitetu ustanovljeno groblje iz mlađeg željeznog doba te ranosrednjovjekovno groblje na redove bjelobrdske kulture koje se datira od oko 1000. do 1080. godine (Tomičić 2000: 84). Do sada su istražena 42 ranosrednjovjekovna groba. Pokojnica iz groba 35 ukopana je na leđima s nogama savijenim u koljenima, položenim na lijevu stranu – Szabó tip I.b (sl. 6). Za antropološku analizu bio je dostupan čitav kostur. Analiza je pokazala da je riječ o ženi starosti između 35 i 40 godina. Od patoloških promjena zamijećena je gracilnost svih dugih kostiju. Kortikalna je kost na desnoj nadlaktičnoj kosti vrlo tanka, a trabekularna kost u potpunosti nedostaje što je neuobičajeno za osobu starosti 35 do 40 godina. Moguće je da se radi o atrofiji kostiju (sl.7). U grobu je pronađeno pet karičica sa S-petljom s desne strane glave te još dvije s lijeve strane ispod glave. Na desnoj ruci nalazio se srebrni trakasti prsten s krajevima koji se preklapaju (Tomičić 2012: 96–97).

Sl. 6 Položaj kostura iz groba 35 s nalazišta Zvonimirovo – Veliko polje (prema: Tomičić 2012)

Sl. 7 Komparacija atrofiranih dugih kostiju pokojnice iz groba 35 s normalnim kostima žene iz groba 39 s nalazišta Zvonimirovo – Veliko polje (snimila: V. Vyroubal, 2008.)

KAMENGRAD – SV. EMERIK

Sustavno arheološko iskopavanje na nalazištu Kamengrad – Sv. Emerik, pored Koprivnice, provedeno je 1983. g. i tada su istraženi temelji crkve i 115 grobova. Crkva sv. Emerika imala je dvije faze funkcioniranja. U prvoj fazi služi kao župna crkva kamengradske utvrde i njena podgrađa, a u drugoj fazi ima funkciju grobljanske i memorijalne kapele seoskih naselja u bližoj okolici (Demo 1984: 339–341). Na temelju stratigrafije lokaliteta te nalaza novca, okruglih pređica i brončanog prstena ovo groblje se datira u drugu polovicu 14. i prvu polovicu 15. stoljeća. Pokojnici su većinom bili orijentacije zapad-istok, položeni na leđima s rukama ispruženim uz tijelo ili na trbuhu, dakle poštivali su tada važeće društvene norme i pogrebne običaje. Jedini izuzetak bio je pokojnik iz groba 92 koji je bio položen na leđa s nogama zgrčenim u lijevu stranu i savijenim te podignutim rukama iznad glave (Demo 1984: 342). Prema Szabovoj tipološkoj podjeli vjerojatno je riječ o tipu I.1b. Riječ je o loše sačuvanom kosturu žene procijenjene starosti od 30 do 35 godina na kojoj nisu uočene patološke promjene.

VIRJE – SV. MARTIN

Istraživanja uz crkvu sv. Martina u samom središtu Virja proveo je Muzej grada Koprivnice u periodu od 2009. do 2012. godine. Na lokalitetu ukupno je istražen 151 grob (Čimin 2013: 31). Grobovi se datiraju u kasni srednji i rani novi vijek. Kod samo dvaju ukopa zabilježen je neuobičajen položaj tijela pokojnika (grobovi 30 i 89). Kosturi pokojnika iz obaju grobova u potpunosti su očuvani i bili su dostupni za antropološku analizu. U grobu 30 na lijevom boku sa zgrčenim nogama (Szabó tip II.2a/d) pokopana je ženska osoba čija je starost procijenjena na više od 55 godina (sl. 8). Grob je datiran u drugu polovicu 17. st. Od patologija je na desnoj proksimalnoj nadlaktičnoj kosti prisutna velika izremodelirana šupljina glatkih rubova, dimenzija 53 × 16 mm. Sličan je proces prisutan i na lijevoj lopatici ispod samog zgloba uz postojanje više nepravilnih lezija zaobljenih rubova. Na obje potkoljenice prisutan je blagi do umjereni upalni proces koji se očituje po periostitisu i blagom zadebljanju kosti. U ovome trenutku nije jasno o kojoj je patologiji riječ. Od nalaza u grobu pronađene su dvije kopče s kukom i ušicom (samo ušice).

Pokojnik iz groba 89 datiran je u II. horizont groblja, odnosno period od 1484. do 1552. godine. Radi se o muškarcu starosti između 25 i 30 godina koji je bio pokopan na leđima sa savinutom lijevom nogom – Szabó tip I.3 (sl. 9). Na kosturu je uočena atrofija i skraćenje desne ruke i noge (sl. 10) te skolioza kralježnice što je konzistentno s neurogenskom paralizom koja se manifestira tijekom djetinjstva (Novak et al. 2014). U grobu je pronađena željezna pojasna kopča.

Sl. 8 Kostur žene iz groba 30 s nalazišta Virje (snimio: R. Čimin, 2010.)

Sl. 9 Kostur muškarca iz groba 89 s nalazišta Virje (snimio: R. Čimin, 2011.)

Sl. 10 Komparacija atrofirane desne i normalne lijeve bedrene kosti pokojnika iz groba 89 s nalazišta Virje (snimila: V. Vyroubal, 2013.)

TORČEC – CIRKVIŠČE

Arheološki lokalitet Torčec – Cirkvišće nalazi se sjeverozapadno od centra današnjeg mjesta Torčec, na blago povišenoj dravskoj terasi istočno od ceste koja od Torčeca vodi prema Đelekovcu. Prvo arheološko istraživanje lokaliteta provedeno je 2002. godine, a daljnja istraživanja vršila su se 2009., te od 2011. do 2015. godine. Pronađeni su skromni ostaci crkve i istražena su 383 groba. Dva najstarija groba na lokalitetu datiraju se u kraj 8., odnosno početak 9. stoljeća. Ostali grobovi pripadaju župnom groblju i mogu se datirati od sredine 12. pa do prve trećine 18. stoljeća (Krznar 2016: 55–58). Na nalazištu su pronađena tri neuobičajeno ukopana pokojnika i sva tri su bila dostupna za antropološku analizu. U grobu 4 bio je pokopan muškarac starosti 55 do 60 godina, položen na bok sa zgrčenim nogama u desnu stranu – Szabó tip II.2a/d. U grobu nisu pronađeni nalazi. Kostur je, kao i ukop i zapuna, bio presječen mlađom jamom u kojoj su pronađene ljudske kosti vjerojatno gornjeg dijela tijela pokojnika iz groba 4 (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003: 11) tako da je za analizu bio dostupan samo donji dio kostura (sl. 11). Od patologija je uočena fraktura distalne trećine dijafize desne bedrene kosti koja se očituje po prisutnosti masivnog kalusa, zaraslog osteomijelitisa i lateralnoj angulaciji (sl. 12). Riječ je o vrlo teškoj ozljedi koja je rezultirala teškim upalnim procesom i skraćanjem kosti za cca 50 mm (Šlaus et al. 2003: 44).

Pokojnik u grobu 83 pokopan je na trbuhu s lagano savinutim nogama u koljenima – Szabó tip III.1 (sl.13). Uz pokojnika pronađena je željezna pojasna kopča (Krznar 2012: 57). Na temelju stratigrafskih odnosa može se datirati u novi vijek. Za antropološku je analizu bio dostupan cijeli kostur. Riječ je o muškarcu između 30 i 35 godina, a osim uobičajenih patologija poput degenerativnih promjena (osteoartritisa), pokazatelja teškog fizičkog rada (Schmorlovi defekti) te pokazatelja subdultnog stresa (ektokranijalna poroznost i hipoplazija zubne cakline) teži oblici patoloških stanja nisu uočeni.

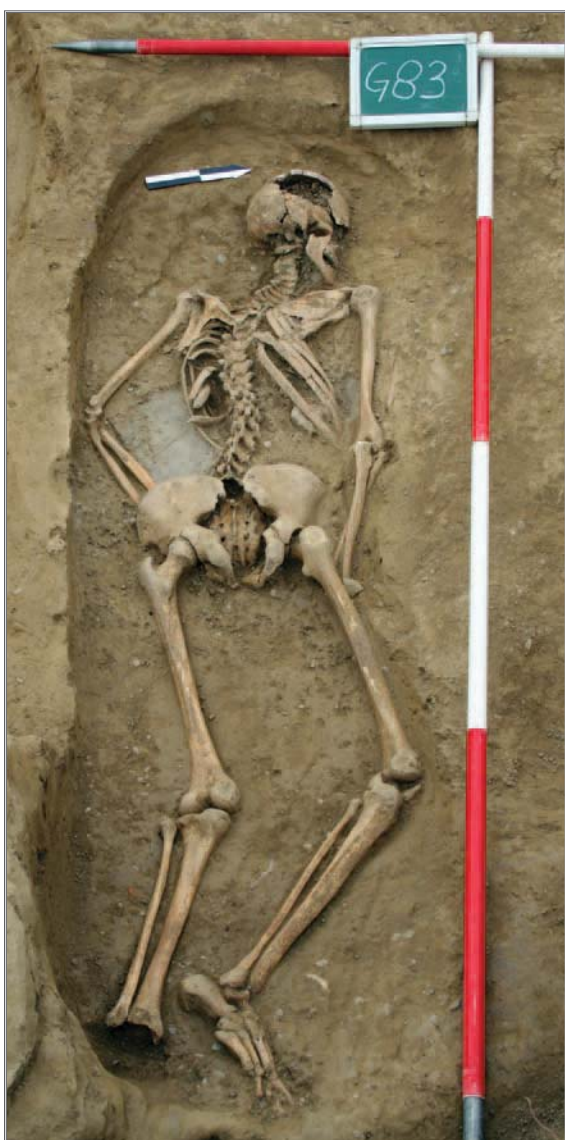
Još jedan pokojnik pronađen je pokopan u istom položaju. Radi se o grobu 224 u koji je ukopan muškarac starosti između 16 i 18 godina (sl. 14). U grobu nisu pronađeni nalazi (Krznar 2015: 56). Grob se kao i prethodni može datirati u novi vijek. Za antropološku je analizu bio dostupan cijeli kostur osim lijeve ruke. Od patoloških promjena prisutne su antemortalna fraktura na lateralnoj trećini dijafize lijeve ključne kosti, blagi periostitis, porozitet kosti, te hipoplastični defekti na zubima. Neke teže patologije koje bi značajno obilježile pokojnika nisu pronađene.

Sl. 11 Položaj pokojnika u grobu 4 s nalazišta Torčec – Cirkvišće (snimila: T. Tkalčec, 2002.)

Sl. 12 Fraktura distalne trećine dijafize desne bedrene kosti (prema Šlaus et al. 2003: 44)

Sl. 13 Kostur muškarca iz groba 83 s nalazišta Torčec – Cirkvišće (snimio: S. Krznar, 2012.)

Sl. 14 Položaj pokojnika u grobu 224 s nalazišta Torčec – Cirkvišće (snimio: S. Krznar, 2014.)

NOVA RAČA

Jedno od većih kasnosrednjovjekovnih groblja istraživano je u Novoj Rači uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije. Arheološka su istraživanja na ovome nalazištu trajala od 1986. do 1995. godine. Ukupno je na lokalitetu pronađeno 286 grobova, od kojih je 118 registrirano prema prepoznatljivom fragmentu kostura, a 168 ukopa bilo je očuvano u cijelosti ili iznad 50 %. Grobovi se datiraju u kasni srednji te novi vijek (Jakovljević, Šlaus 2003). U grobu 179 pronađen je kostur koji je ležao na prsima s prekrženim nogama (Jakovljević, Šlaus 2003: 136). Ovaj ukop možemo uvrstiti u tip III.2 prema Szabóu. Za analizu bio je dostupan cijeli kostur zbog čega se preciznije moglo odrediti spol i starost. Riječ je o ženi koja je u trenutku smrti imala između 20 i 25 godina. Od patoloških je promjena zabilježen blagi aktivni periostitis i izražene meningealne arterije na endokranijalnoj (unutrašnjoj) strani lubanje što upućuje na neku vrstu upalnog procesa u lubanji (sl. 14). Osim toga, lijeva ruka je kraća od desne za 23 mm, no nema tragova atrofije ni traume, već je prisutan benigni kortikalni defekt na hvatištu mišića *pectoralis maior* što znači da je kraća lijeva ruka korištena više od desne. Od nalaza su u grobu pronađeni metalni predmeti.

Sl. 15 Blagi aktivni periostitis na endokranijalnoj strani lubanje pokojnice iz groba 179 s nalazišta Nova Rača (snimila: V. Vyroubal, 2014.)

CRKVARI – SV. LOVRO

Lokalitet Crkvari – Sv. Lovro smješten je na brežuljku iznad sela Crkvari u orahovičkom kraju. Sustavna arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta započinjju 2003. i traju do 2013. godine. Tijekom tih sezona istraženo je 599 grobova koji se mogu datirati od 11. pa do početka 18. stoljeća (Tkalčec 2014: 75). Na nalazištu je pronađen i jedan kostur koji svojim položajem tijela pripada skupini kostura pokopanih na truhu i s licem okrenutim u desnu stranu – Szabó tip III.1. Riječ je o grobu 376 (sl. 15), koji pripada novovjekovnom horizontu groblja i pokopan je tik uz apsidu s njene južne strane. U grobu je uz vrat i desno rame pronađena željezna pojasna kopča te nož (Tkalčec 2012: 27). Za antropološku analizu bio je dostupan čitav kostur. Analizom je ustanovljeno da je u grobu 376 bila pokopana žena starosti između 45 i 50 godina. Osim uobičajenih degenerativnih promjena (osteoartritis) te zubnih oboljenja (karijesi, apscesi i hipoplazija zubne cakline) na kosturu nisu uočene teže patološke promjene.

Sl. 16 Položaj kostura iz groba 376 s nalazišta Crkvari – Sv. Lovre (snimio: S. Krznar)

nalazište	grob	datacija	spol	starost	tip ukopa (Szabó)	nalazi	uščuvanost kostura	patologija
Vukovar - LB	44	RSV	ž	30-45	I	da	parcijalno	nema
	55	RSV	-	40-60	I.2	ne	parcijalno	nema
	71	RSV	m	30-45	I.2	da	parcijalno	nema
	157	RSV	-	-	I.2*	ne	-	-
	363	RSV	-	-	I.2*	ne	-	-
	375	RSV	-	-	I.2*	ne	-	-
	25	RSV	-	-	I.3	ne	-	-
	83	RSV	-	-	I.3	ne	-	-
	131	RSV	m	40-55	I.1b	ne	parcijalno	nema
	43	RSV	ž	40-55	II.1	ne	parcijalno	nema
	85	RSV	m	35-45	II.1	ne	parcijalno	nema
	307	RSV	-	-	II.2a	da	-	-
	60	RSV	ž	15-18	II.2a	da	parcijalno	perimortalna posjekotina na lubanji
Bijelo Brdo	83	RSV	ž	30-40	II.2?	ne	parcijalno	lepra
	144	RSV	-	-	II.1	ne	-	-
Zvonimirovo	35	RSV	ž	35-40	I.1b	da	čitav	atrofija
Kamengrad	92	KSV	ž	30-35	I.1b(?)	ne	parcijalno	nema
Virje	30	NV	ž	55+	II.2a/d	da	čitav	lezije
	89	KSV/RNV	m	25-30	I.3	da	čitav	neurogenska paraliza
Torčec	4	NV	m	55-60	II.2a/d	ne	parcijalno	fraktura bedrene kosti
	83	NV	m	30-35	III.1	da	čitav	nema
	224	NV	m	16-18	III.1	ne	čitav	fraktura ključne kosti
Nova Rača	179	NV	ž	20-25	III.2	da	čitav	aktivna upala
Crkvari	376	NV	ž	45-50	III.1	da	čitav	nema

Tablica 1 Neuobičajeni ukopi s prostora sjeverne Hrvatske

* noge su naknadno postavljene u ovaj položaj

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

U ovaj su rad uvrštena 24 pokojnika (tab. 1) koji su karakteristični po neuobičajenom ritusu pokopavanja, odnosno preciznije po položaju tijela u grobu koji se uvelike razlikuje od položaja ostalih pokojnika. Da bismo ustanovili razlikuju li se, osim po načinu ukopa, od ostalih članova zajednice i po nekim drugim parametrima provedena je njihova antropološka analiza. Nažalost, osteološka je građa u nekim slučajevima nedostajala tako da je samo 17 od 24 kostura bilo dostupno za antropološku analizu. U većini slučajeva su kosturi pokojnika bili parcijalno sačuvani (10), a samo sedam ih je očuvano u potpunosti. Što se tiče distribucije prema razdobljima, najviše grobova pripada u period ranog srednjeg vijeka (16, odnosno 66,7 %), 2 groba su iz kasnog srednjeg / ranog novog vijeka (8,3 %), a 6 se grobova može datirati u razdoblje novog vijeka (25 %). Ako stupanj očuvanosti kostiju promotrimo s obzirom na dataciju grobova vidljivo je da je samo jedan grob iz ranog srednjeg vijeka u potpunosti očuvan dok su ostali sačuvani tek djelomično. Sasvim suprotna situacija je kod mlađih grobova koji su svi osim jednog očuvani u potpunosti. Spol pokojnika bilo je moguće ustanoviti kod 16 osoba. Neuobičajen položaj tijela nešto je više prisutan kod žena, odnosno omjer žena i muškaraca je 1 : 0,77 (9 žena i 7 muškaraca). Veću zastupljenost žena zamijetio je već i Szabó u svojoj analizi (1976: 82). Zanimljivo je da je omjer žena i muškaraca sasvim drugačiji u kasno Anglo-saksonskoj Engleskoj gdje muškarci znatno češće imaju neuobičajen ritus ukopa. To se objašnjava većim brojem muškaraca na grobljima namijenjenim pogubljenim osobama i pretpostavkom da su muškarci koji su se razlikovali od norma i koji nisu uspjeli ispuniti obaveze koje je društvo postavilo pred njih bili nakon smrti lakše izbačeni ili izdvojeni iz zajednice nego žene (Hadley 2010: 102, 105). Najviše je pokojnika na hrvatskim lokalitetima ukopano na leđima s nogama u različitim položajima (12 kostura, odnosno 50 %), osam ih je pokopano na boku (33,3 %), a samo su četiri bila položena na trbuh (16,7 %). Ako položaj tijela sagledamo ovisno o vremenskom periodu vidljivo je da svi srednjovjekovni grobovi pripadaju u prva dva tipa i da se tada uopće ne javlja ukop na trbuhu. Taj način ukopa tijela pokojnika na promatranom području, prema do sada dostupnim podacima, prisutan je samo u novom vijeku. To je veoma zanimljiva činjenica s obzirom na to da se u brojnoj literaturi takvi ukopi datiraju i u rani srednji vijek (Brundke 2013; Gardała 2011; 2013; 2015a; 2015b; Gardała, Kajkowski 2013; Hayman et al. 2005; Kurasiński, Skóra, 2012; Reynolds 2009). Nalazi se pojavljuju u nešto manje od polovice grobova (10 grobova, odnosno 41,7 %). Uglavnom se radi o nakitu i dijelovima nošnje što pripada u uobičajen repertoar nalaza iz srednjovjekovnih i novovjekovnih grobova. Samo se pokojnica pronađena u Crkvarima izdvaja od ostalih pronalaskom pojase kopče i noža uz vrat i desno rame (Tkalčec 2012: 27). Budući da se taj ukop datira u novi vijek, pronađeni nož ne pripada svakodnevnoj ženskoj nošnji i možemo pretpostaviti da je imao neku simboličnu ulogu i da je stavljen u grob kao dio narodnih vjerovanja i tradicija. Takvi predmeti se uglavnom povezuju s praznovjermem, a trebali su imati apotropejsku ulogu zaštite od vraga ili su pak trebali štititi žive članove zajednice od negativnog djelovanja mrtvih. Te dvije funkcije ne isključuju jedna drugu i često se ne može sa sigurnošću protumačiti koju bi ulogu predmet trebao točno obnašati. Noževi se obično nalaze u grobovima žena umrlih na porodu ili ubrzo nakon njega i najvjerojatnije su imali simboličku svrhu rezanja, odnosno prekidanja veza između živorođene djece i preminule majke (Unger 2006: 60). Kako se ovdje, međutim, radi o pokojnici starosti između 45 i 50 godina malo je vjerojatno da je umrla pri porodu i vjerojatnije je da je nož imao neku drugu apotropejsku ulogu.

Od 17 kostura (bilo parcijalnih ili čitavih) koji su antropološki analizirani, na njih sedam (41,2 %) evidentirane su teže patološke promjene kao što su lepra, paraliza, atrofija ili pak teške frakture. Tri ukopa s ozbiljnijim patološkim promjenama mogu se datirati u rani srednji i novi vijek, a jedan u kasni srednji / rani novi vijek. Najveći broj pokojnika s težim patologijama pokopan je na boku (4), dva su pokopana na leđima sa zgrčenim nogama, a samo jedan u najekstremnijem položaju na trbuhu. Ovi ljudi su se zbog svojih patoloških promjena razlikovali od drugih članova zajednice po svojoj konstituciji ili ponašanju. Upravo zbog toga što su bili drugačiji ulazili su u kategoriju mogućih "opasnih" pojedinaca, odnosno za njih se vjerovalo da bi nakon smrti mogli postati "povratnici" ili vampiri (Sledzik, Bellantoni 1994; Molleson 1999; Stanaszek 2007). Patološka stanja u prošlosti ponekad su mogla biti objašnjena i opsjednutošću zlim duhovima pa bi takve osobe nakon smrti pokapali na drugačiji način od "zdravih" kako bi umanjili strah živima ili na neki način možda spriječili njihov povratak među žive (Szabó 1976: 71). Iako se za života nije razlikovala od ostalih, zbog okolnosti svoje smrti na neuobičajen je način vjerojatno pokopana i pokojnica kod koje je ustanovljena perimortalna posjekotina na lubanji. Za nju možemo pretpostaviti da je bila žrtva ubojstva, a prema narodnim vjerovanjima takva nasilna i preuranjena smrt svrstavala je ovu pokojnicu u kategoriju mogućih nemirnih mrtvacu odnosno vampira (Unger 2006: 164). Za grob 4 iz Torčeca možemo pretpostaviti

da je pokopan s nogama savijenim u koljenima zbog prijeloma i masivnog kalusa, odnosno moguće je da ta osoba nije ni mogla ispružiti nogu u potpunosti. Prisustvo patoloških promjena međutim nije uvijek dovodilo do neuobičajenih pokopa i kao što vidimo na većini pokojnika iz takvih ukopa s prostora sjeverne Hrvatske nisu pronađene patologije te se uzroci za njihove drugačije položaje tijela nalaze negdje drugdje. Sličan zaključak dobiven je i prilikom analize velikog ranosrednjovjekovnog groblja u Culmenu u Poljskoj koja je pokazala da patološka stanja nisu uzrokovala anksioznost, strah i negativnu percepciju ostalih članova zajednice prema bolesnicima te nisu uzrokovala tzv. anti-vampirske ukope (Matczak, Kozłowski 2016). Na prostoru Engleske u kasnom Anglo-saksonskom razdoblju (650. – 1100. g.) također su zabilježeni neuobičajeni ukopi fizički različitih pojedinaca. Međutim, radi se o izvanrednim slučajevima i većina osoba s patološkim promjenama, odnosno tjelesnim oštećenijima nisu bila nakon smrti tretirana drugačije od ostalih članova zajednice (Hadley 2010: 108). Dakle, iako su određena patološka stanja možda mogla pojačati potrebu za drugačijim ukopom, glavne razloge za takav rito treba ipak potražiti drugdje, najvjerojatnije unutar sustava narodnih vjerovanja, načinu života i/ili smrti pojedinca, odnosno percepcije te pokopane osobe unutar zajednice. Pokopi u zgrčenom ili poluzgrčenom položaju javljaju se u pannonском prostoru tijekom avarskog perioda. U literaturi se ponekad samo donose podaci o postojanju takvih ukopa bez njihove daljnje interpretacije (Bárdos 1978: 29, 31, fig. 5; Dani et al. 2005: 15), no često se oni ipak tumače kao posljedica straha od povratka mrtvih i uglavnom imaju negativnu konotaciju (Kovrig 1963). Identični ukopi zabilježeni su i tijekom 9. stoljeća. Posebice je zanimljiv ukop ustanovljen na lokalitetu Nagykanizsa – Palinban gdje je unutar malog obiteljskog groblja pronađen grob odrasle žene starosti 20 – 25 godina pokopane na leđima, no s nogama u zgrčenom položaju položenim na lijevu stranu. Osim po položaju tijela ta pokojnica se od ostalih razlikuje i po lagano deformiranoj lubanji i pronalasku para srebrnih naušnica (po jedna sa svake strane lubanje) s ovalnom košaricom od upletene žice na donjem proširenom luku ukrašenom filigranom te keramičke posude. Kao i većina neuobičajenih ukopa i ovaj grob je pronađen na rubu groblja, no zanimljivo je da su u njemu pronađeni najljepši primjerci nakita na lokalitetu. To je u kontradikciji s tradicionalnom interpretacijom da ukopi na rubu groblja predstavljaju sluge ili osobe izbačene iz zajednice (Straub, Tokai 2007: 80, 84, 89, 100: Fig 2.,4). Namjerna deformacija lubanje kod ove žene dovodi se u vezu s balkansko/podunavsko Bugarskim kontaktima (Straub, Tokai 2007: 91), odnosno možda se radi o ženi koja je u Mađarsku stigla iz tih područja. Je li ova žena pokopana u poluzgrčenom položaju zbog svog vjerojatno ne autohtonog podrijetla? Ovakva interpretacija ojačala bi i pretpostavku Krešimira Filipca da se pet grobova pokopanih u zgrčenom i poluzgrčenom položaju, pronađenih u Loboru na groblju oko crkve Majke Božje Gorske može povezati s pridošlicama, odnosno s nekom nomadskom ili polunomadskom zajednicom nehomogenog podrijetla i vjerojatno nekršćanskog svjetonazora (Filipec 2016: 53). Iako je za period od 11. do sredine 13. stoljeća, u koji se datiraju navedeni grobovi, veoma neobično da se kršćani i pogani pokopavaju na istom prostoru/groblju, u Loboru bismo možda i mogli prihvatiti tu pretpostavku jer se svi neuobičajeni grobovi nalaze grupirani na istočnom rubu groblja. Za ostale grobove promatrane u ovom radu ta teorija nije u potpunosti vjerojatna jer kao što smo vidjeli ni na jednom drugom analiziranom groblju pokojnici s neuobičajenim ritošom nisu ni grupirani niti su pokopani uz rub groblja te nije vjerojatno da su pripadali nekoj stranoj i još uvijek poganskoj zajednici. Istovremeni ukopi na boku ili leđima sa zgrčenim ili na stranu položenim nogama pronađeni su i u Transilvaniji na lokalitetima Alba Iulia – Stația de Salvare, Alba Iulia – Izvorul Imparatului, Sălcea – Dealul Vida (Băcuet-Crișan 2011: 167) te na lokalitetu Dăbâca-Castle Area IV. Svi neuobičajeni grobovi s tog lokaliteta uglavnom su pronađeni uz rub groblja što bi moglo upućivati da su ti pojedinci bili isključeni iz zajednice ili crkve, odnosno na neka praznovjerja zadržana iz poganskog perioda (Gáll 2013: 160, 229 Pl. 30). Četiri ukopa s pokojnicima čije je tijelo bilo zakrenuto na stranu pronađeni su i na ranosrednjovjekovnom groblju u Lubieniu u Poljskoj, koje se datira od početka 11. st. pa do 3. četvrtine 12. stoljeća. Dva ukopa pronađena su na rubu groblja, a dva su locirana u njegovom sjevernom dijelu. Za ove grobove autori nisu sigurni radi li se o tzv. protuvampirskim grobovima ili je do ovakvog položaja pokojnika došlo slučajno (Kurasiński, Skóra 2012: 124, 120). Isti način ukopa zadržao se i u kasnijem periodu. U Gdańsku su tako prilikom istraživanja lokaliteta Hala Targova pronađena tri groba u kojima su pokojnici položeni na boku ili leđima sa savinutim nogama. Sva tri ukopa datiraju se od 1227. g. do sredine 14. stoljeća, a njihov neuobičajeni rito dovodi se u vezu s nasilnom smrću pokojnika (Krzywdziński 2006: 122, 125, 132).

Osim zgrčenih i poluzgrčenih ukopa na prostoru sjeverne Hrvatske pronađena su i četiri ukopa na trbuhu. Radi se o dva pokojnika i dvije pokojnice i svi ukopi se datiraju u novi vijek. Na prostoru Europe javljaju se tijekom srednjeg i novog vijeka. U literaturi se ovakvi ukopi interpretiraju na brojne načine. Jedna od najčešćih interpretacija je da se radi o

pokojnicima za koje se vjerovalo da će nakon smrti postati "povratnici" ili vampiri, odnosno da će se nakon smrti vratiti i terorizirati žive pa čak i uzrokovati daljnje smrti u zajednici. Ovakva interpretacija potječe iz novovjekovnih povijesnih te etnografskih izvora i folklora (Barber 2010), no vrlo brzo je prihvaćena među arheolozima i primijenjena na sva razdoblja. Kako se u drugoj polovici 20. stoljeća nekritički primjenjivala na sve tipove neuobičajenih ukopa u posljednje se vrijeme dosta osporava, odnosno traži se kritičniji odnos i zasebno razmatranje svakog ukopa te se nude i druge interpretacije (Duma 2010; 2015; Gardeła 2015a; 2015b; Gardeła, Kajkowski 2013). **Bez obzira na to, pojedini grobovi s pokojnicima ukopanim na trbuhu i u suvremenoj se literaturi interpretiraju kao grobovi mogućih povratnika tj. vampira.** Primjerice, tako su interpretirana tri ukopa odraslih muškaraca pronađenih uz rub groblja u Lubienu u Poljskoj (Kurasiński, Skóra 2012: 119) i dva groba pronađena u Mockersdorfu u Bavarskoj (Brundke 2013: 147). Primjere takve interpretacije pokopa na trbuhu te nekih drugih protuvampirskih mjera s područja Moravske i Slovačke donosi i Unger u svojoj knjizi o pogrebnim običajima od 1. do 20. stoljeća (Unger 2006: 163–167).

Egzekucijska groblja na kojima su pokopane žrtve pogubljenja uglavnom su bez sakralnog objekta, manjih dimenzija i nalaze se na liminalnom području. Na njima se javljaju različiti oblici neuobičajenih, odnosno devijantnih ukopa, primjerice pokojnici koji su dekapitirani, pokopani na trbuhu, na boku, dio grupnih ukopa, imaju podlaktice položene iza leđa ili su ukopani u znatno prekratkim grobovima (Hayman et al. 2005: 217, 238; Reynolds 2009). U novom vijeku brojni ukopi na trbuhu nalaze se uz vješala te se pretpostavlja da se radi o pogubljenim zločincima (Duma 2010; 2015) te da njihov način ukopa nema veze sa strahom od povratka mrtvih nego samo reflektira nemaran ukop bez pijeteta (Gardeła 2015a: 116). Međutim, i kod tih ukopa trebali bi uzeti u obzir činjenicu da se upravo za zle ljude, ubojice i one umrle nasilnom smrću smatralo da mogu postati vampiri (Barber 2010) pa možda ni kod ovih slučajeva ne treba u potpunosti isključiti utjecaj određenih narodnih vjerovanja na način pokopa. Kako su svi ukopi na trbuhu iz Hrvatske pronađeni na regularnim župnim grobljima i bez vidljivih tragova egzekucije vjerojatno možemo odbaciti pretpostavku da se radi o pogubljenim zločincima.

Uz izuzetak egzekucijskih groblja ukopi na trbuhu, posebno između 7. i 9. stoljeća u Engleskoj se najčešće javljaju na grobljima vjerskih zajednica. U Beckery kapeli kod Glastonburya pronađeno je šest ukopa na trbuhu unutar groblja koje je pripadalo samostanskoj zajednici i datira se okvirno u 8. stoljeće. Nekoliko ukopa na trbuhu pronađeno je na grobljima vjerskih zajednica u Wearmouthu, Jarrowu i groblju samostanske crkve u Shipton-under-Wychwoodu i nije vjerojatno da se radi o nemarnim i žurnim ukopima ili prokletim osobama nego je vjerojatnije da ovaj običaj ima pokajnički značaj (Hadley 2010: 106). Jedan od najpoznatijih pokopa na trbuhu koji se može interpretirati na ovaj način je onaj Pipina Malog. Malo je vjerojatno da se kod naših ukopa radi o osobama duboke vjere koju su htjeli iskazati na ovaj način i pokajat se za svoje grijeh. U tome slučaju, u grobu iz Crkvara zasigurno se ne bi nalazio nož ili pojasna kopča uz vrat. Također, takve bi osobe vjerojatno dobile bolji položaj, a ne bi bile pokopane sa sjeverne (negativne) strane crkve kao što je slučaj u Torčecu.

Daljnje moguće interpretacije su da se radi o brzim i nemarnim ukopima primjerice tijekom epidemija bolesti, ukopima stranaca i ljudi koji nisu pripadali autohtonoj zajednici ili čak da se radi o ukopima živih ljudi (Gardeła 2015b: 109–110). Međutim, ni za jednu od tih pretpostavki, za ukope iz Hrvatske nema dokaza (nema tragova epidemija, tijela nisu nemarno ubačena u rake...) te možemo pretpostaviti da razlozi za njihov neuobičajen ukop ipak dolaze iz svijeta narodnih praznovjerja i straha od mrtvih te njihova povratka.

Izrada rada je sufinancirana HRZZ projektom br. 8100 "Utjecaj endemskog ratovanja na zdravlje kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih populacija u Hrvatskoj".

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Arcini, C. 2009, Losing Face. The Worldwide Phenomenon of Ancient Prone Burial, in: *Döda personers sällskap. Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck / On the Threshold. Burial Archaeology in the Twenty-First Century*, Back Danielsson, I. M., Gustin, I., Larsson, A., Myrberg, N., Thedeén, S. (eds.), Stockholm, 187–202.
- Aspöck, E. 2008, What Actually is a “Deviant Burial”? Comparing German-Language and Anglophone Research on “Deviant Burials”, in: *Deviant Burial in the Archaeological Record, Studies in Funerary Archaeology* 2, Murphy, E. (ed.), Oxford, Oxbow Books.
- Aufderheide, A. C., Rodriguez-Martin, C. 1998, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Băcuț-Crișan, D. 2011, Forme speciale de inhumare în Transilvania secolelor IX-XI, *Apulum*, 48, 161–171.
- Bass, W. M. 1995, *Human Osteology. A Laboratory and Field Manual of the Human Skeleton*, Missouri Archaeological Society, Columbia.
- Barber P. 2010. *Vampires, Burial, and Death. Folklore and Reality*. New Haven and London: Yale University Press.
- Brooks, S., Suchey, J. M. 1990, Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of the Acsüdi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods, *Human Evolution*, Vol. 5, 227–238.
- Brundke, N. 2013, Das Gräberfeld von Mockersdorf – Frühmittelalterliche onderbestattungen im slawisch-fränkischen Kontaktbereich, *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie*, IX, 141–150.
- Brunšmid, J. 1903/1904, Hrvatske sredovječne starine, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, n.s. Vol. 7, 30–97.
- Buikstra, J.E., Ubelaker, D.H. 1994, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series No 44, Fayetteville.
- Čimin, R. 2013, *Ecclesia sancti Martini de Prodauiž : četverogodišnja arheološka istraživanja kod crkve sv. Martina u Virju (2009-2012)*, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica (katalog izložbe 15. 11. 2013. – 15. 1. 2014.).
- Daniell, Ch. 2005, *Death and Burial in Medieval England 1066-1550*, London and New York
- Demo, Ž. 1984, Castrum Keukaproncha/Kuwar: počeci istraživanja. *Podravski zbornik* '84, 320–360.
- Demo, Ž. 2009, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar – Lijevo Bara (X.-XI. stoljeće)*, Arheološki muzej, Zagreb.
- Duma, P. 2010, *Grób alienata. Pochówki dzieci nieochrzczonych, samobójców i skazańców w późnym średniowieczu i dobie wczesnonowożytnej*. Kraków
- Duma, P. 2015, *Śmierć nieczysta na Śląsku, Studia nad obrządkiem pogrzebowym społeczeństwa przedindustrialnego*, Wrocław
- Filipec, K. 2016, Pokopi u zgrčenom i poluzgrčenom položaju na groblju uz crkvu Majke Božje Gorske u Loboru, *Zbornik Instituta za arheologiju* 4, Zagreb, 49–56
- Gáll, E. 2013, Churchyards in the Transylvanian Basin from the 11th to the First Half of the 13th Centuries. On the Beginning of Institutionalized Christianity, *Marisia*, 33, 135–250.
- Gardeła, L. 2011, Gryź ziemię! Pochówki na brzuchu we wczesnośredniowiecznej Polsce w perspektywie porównawczej. *Pomniki Dawnego Prawa* 16, 38–59.
- Gardeła, L. 2013, The Dangerous Dead? Rethinking Viking-Age Deviant Burials, in: *Conversions. Looking for Ideological Change in the Early Middle Ages, Studia Medievalia Septentrionalia* 23, Ślupecki, L., Simek, R. (eds.), Vienna, Fassbaender, 99–136.
- Gardeła, L. 2015a, Vampire Burials in Medieval Poland. An Overview of Past Controversies and Recent Reevaluations, *Lund Archaeological Review* 21, 109–128.
- Gardeła, L. 2015b, Face Down: The Phenomenon of Prone Burial in Early Medieval Poland / Odwrócenie. Fenomen pochówków na brzuchu w Polsce wczesnośredniowiecznej, *Analecta Archaeologica Ressoviensia* 10, 99–135.
- Gardeła, L., Kajkowski K. 2013, Vampires, Criminals or Slaves? Reinterpreting ‘Deviant Burials’ in Early Medieval Poland, *World Archaeology*, 45(5), 780–796.
- Hadley, D. M. 2010, Burying the Socially and Physically Distinctive in Later Anglo-Saxon England, in: *Burial in Later Anglo-Saxon England, c.650-1100 AD*, Studies in Funerary Archaeology, 4, Oxford, 101–113.
- Hayman, G., Reynolds, A., Coward, F., Robb, J., Scottish Universities Research and Reactor Centre. 2005, A Saxon and Saxo-Norman Execution Cemetery at 42–54 London Road, Staines, *Archaeological Journal*, 162:1, 215–255.
- Įscan, M. Y., Loth, S. R., Wright, R. K. 1984, Age estimation from the rib by phase analysis: White males, *Journal of Forensic Sciences*, Vol. 29, 1094–1104.
- Įscan, M. Y., Loth, S. R., Wright, R. K. 1985, Age estimation from the rib by phase analysis: White females, *Journal of Forensic Sciences*, Vol. 30, 853–863.
- Jakovljević, G., Šlaus, M. 2003, Rača i župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Novoj Rači u svjetlu povijesnih i arheološko-topografskih istraživanja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 21, 121–144.
- Krznar, S. 2012, Torčec – Cirkvišće, arheološko istraživanje 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici – Godišnjak Instituta za arheologiju*, VIII, 52–57.
- Krznar, S. 2015, Nova sezona istraživanja lokaliteta Torčec-Cirkvišće, *Annales Instituti Archaeologici – Godišnjak Instituta za arheologiju*, XI, 54–58.
- Krznar, S. 2016, Cirkvišće, ritualno mjesto starih Torčanaca, in: *Arheologija Torčeca. Izbor iz Arheološke zbirke obitelji Zvijerac*. Čimin, R.(ed.), Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 55–61.
- Krzywdziński, R. 2006, Katalog pochówków ze stanowiska 5 – Hala Targowa w Gdańsku od połowy XII wieku do 1813 roku, *Archeologia Gdańska*, 2, 65–174.
- Kurasinski, T., Skóra, K. 2012, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. Piotrk*

kowski, Łódź

- Lovejoy, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., Mensforth, R. P. 1985, Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of age at death, *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 68, 15–28.
- Matczak, M. D., Kozłowski, T. 2016, *The Diseased, the Disabled and Vampires in Early Medieval Culmen in Poland*, https://www.academia.edu/24927219/The_Diseased_the_Disabled_and_Vampires_in_Early_Medieval_Culmen_in_Poland (6. 7. 2016.)
- Meindl, R. S., Lovejoy, C. O., Mensforth, R. P., Don Carlos, L. 1985, Accuracy and direction of error in the sexing of the skeleton: Implications for paleodemography, *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 68, 79–85.
- Molleson, T. 1999, Archaeological Evidence for attitudes to Disability in the Past, *Archaeological Review from Cambridge*, 15(2), 69–77.
- Murphy, E. (ed.) 2008, *Deviant Burial in the Archaeological Record*, *Studies in Funerary Archaeology* 2, Oxford, Oxbow Books.
- Novak, M., Krznar, S. 2010, Antropološka analiza ljudskoga kostura s nalazišta Torčec-Prečno pole I, in: Sekelj Ivančan, T., *Podravina u ranom srednjem vijeku. Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu*, Monografije Instituta za arheologiju 2, Zagreb, 335–338.
- Novak, M., Čavka, M., Šlaus, M. 2014, Two cases of neurogenic paralysis in medieval skeletal samples from Croatia, *International Journal of Paleopathology*, Vol. 7, 25–32.
- Ortner, D. J. 2003, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, New York.
- Phenice, T. W. 1969, A newly developed visual method of sexing the os pubis, *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 30, 297–301.
- Predovnik, K., Dacar, M., Lavrinc, M. 2008, *Cerkev Sv. Jerneja v Šentjerneju*, *Archaeologia historica Slovenica*, 6, Ljubljana.
- Reynolds, A. 2009, *Anglo-Saxon Deviant Burial Customs*, Oxford University Press, Oxford.
- Sekelj Ivančan, T., Tkalčec, T. 2003, Arheološko nalazište Torčec – Cirkvišče. *Podravina*, Vol. 2 (4), 5–36.
- Sekelj Ivančan, T. 2006, Probna arheološka istraživanja na položaju Prečno Pole I u Torčecu kraj Koprivnice, *Annales Instituti Archaeologici – Godišnjak Instituta za arheologiju*, Vol. II, 73–78.
- Sledzik, P. S., Bellantoni, N. 1994, Brief Communication: Bioarchaeological and Biocultural Evidence for the New England Vampire Folk Belief. *American Journal of Physical Anthropology*, 94, 269–274.
- Stanaszek, M. Ł. 2007, The morphological features of an individual and their dependence on so-called anti-vampire burials, in: *Środowisko pośmiertne człowieka*, Dzieduszycki, W., Wrzesiński, J. (eds.), Poznań, 283–289.
- Straub, P., Tokai, Z. M. 2007, Karoling-kori temető Nagykanizsa-Palinban / A cemetery from the Carolingian Period at Nagykanizsa-Palin, *Régészeti kutatások Magyarországon 2006*, 79–104.
- Szabó, J.G. 1976, Árpád-kori telep és temetője sarud határában III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseink párhuzamai, *Az Egri Múzeum Évkönyve*, Vol. 14, 17–79.
- Šlaus, M., Novak, M., Krznar, S. 2003, Paleodemografska i paleopatološka analiza ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Torčec – Cirkvišče kraj Koprivnice, *Podravina*, Vol. 2 (4), 37–48.
- Tkalčec, T. 2012, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari – crkva Sv. Lovre 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici – Godišnjak Instituta za arheologiju*, VIII, 23–28.
- Tkalčec, T. 2014, Posljednja sezona sustavnih zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta Crkvari – crkva sv. Lovre 2013. godine, *Annales Instituti Archaeologici – Godišnjak Instituta za arheologiju*, X, 73–81.
- Tomičić, Ž. 2000, Zvonimirovo – Veliko polje: Sumarni prikaz i osvrt na postignuća sustavnih zaštitnih arheoloških istraživanja u razdoblju od 1993. do 2000, *Obavijesti HAD*, Vol. 32(3), 80–87.
- Tomičić, Ž. 2006, Bijelo Brdo, in: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Durman A. (ed.), Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 90–91.
- Tomičić, Ž. 2012, *Zvonimirovo – Veliko polje, groblje bjebovanske kulture*, katalog nalaza na CDu, Institut za arheologiju, Zagreb
- Unger, J. 2006, *Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, *Panorama biologické a sociokulturní antropologie*, 25, Brno
- Zatloukal, R., Živný, M. 2010, An Unusual 10th Century Female Burial from Denisova Street in Olomouc, *Interdisciplinaria Archaeologica*, Vol 1, no. 1–2, 91–97.

SUMMARY

DEVIANT BURIAL RITES IN THE NORTHERN CROATIA DURING THE MIDDLE AND MODERN AGES

Key words: deviant burial, body position, revenant, Middle Ages, Modern Age

In the Northern Croatia deviant burial customs appear throughout the Middle Ages and the Modern Age period. These burials are mostly differentiated by unusual body position, deliberate subsequent damaging of the body or skeleton, overlaying the deceased with big stones, decapitations, or by placing items that do not belong to standard archaeological grave goods and probably had some symbolic use. This paper talks about 24 burials that differed with unusual body position which were excavated within regular cemeteries and afterwards analyzed. Burials derive from eight cemeteries from Northern Croatia and are dated from the early Middle Ages to the Modern Age. Only adults were included for the analysis while their body position, presence or absence of archaeological finds retrieved from archaeological documentation or published literature, sex, age at death and pathological conditions were considered. These criteria were examined to determine whether there is a correlation between certain anthropological parameters and burial rite i.e. to define if particular pathological condition could have led to unusual body position of the deceased. Out of 24 skeletons, only 17 were available for anthropological analysis while only seven of them were excellently preserved. Most of the graves (16) were dated to the Early Middle Ages, two to the Late Middle Ages/Modern Ages, and six of them to the Modern Ages. Among deviant burials nine belonged to females, and 7 to males. Twelve deceased were placed on their backs with legs in various positions, eight on the side, and only four on stomach. Archaeological finds were discovered in 10 graves and, except in one case, all finds were jewellery or parts of attire. Only female from Crkvari had belt buckle and knife near neck and right shoulder whose role was most probably symbolic and part of a folk tradition and beliefs. Seven out of 17 skeletons exhibited severe pathological conditions like leprosy, paralysis, atrophy or serious fractures. However, presence of pathological condition has not always resulted in unusual burials. On the other hand some of the deceased who were buried in unusual way did not reveal any pathology so the reasons for this kind of burials should be sought elsewhere. Similar conclusions were obtained in other European studies, and the main explanations for these rites are correlated to the system of folk beliefs, the way of life and/or death of an individual or the perception that community had toward that individual.